

pošljavala 76 posto stanovništva, iznosilo je to tek oko 105 dinara po glavi, a od te je svote utrošeno za izgradnju seljačkih kuća jedna trećina. Inače se ulagalo najviše u konje, što predstavlja znak za intenziviranje poljoprivrede u odnosu na volovsku vuču. Ali investicije u strojeve i sprave bile su slabe i nisu iznosile više od 500 milijuna dinara za čitave 22 godine, a i tu je išlo gotovo 30 posto samo na plugove. U šumarstvu se investiralo najviše u eksploataciju šuma, a malo za uzgoj, a u građevinarstvu se radilo s tako malim investicijama, da se može reći, da se zidalo golim rukama.

Najveće su investicije bile u saobraćaj, što pokazuje nizak stupanj razvoja investicijske djelatnosti. Investiralo se oko jedne četvrtine ukupnih investicija, dákle nešto više nego u poljoprivredu (lička željeznica i dvostruki kolosjek Zagreb—Beograd).

U trgovinu se investiralo razmjerno veoma malo, ma da se ona znatno razvila. Najviše je otišlo na investicije u turizam, gdje se utrošio broj kreveta u hotelima.

Zanimljivi su podaci o investicijama u industriju, upoređeni s onima u obrt. Na svakog radnika zaposlenog u industriji došle su nove investicije od oko 2.400 dinara, a to je vrlo malo i pokazuje nizak organski sastav kapitala. No u obrtu je na jednog obrtnika dolazila investicija od svega 355 dinara. Na jednoga zaposlenog čovjeka u industriji dolazila je oko 5 puta veća vrijednost novih osnovnih sredstava nego u obrtu, i prema tome je porast industrije bio dvaput brži nego porast obrta.

Napose valja istaći razvoj gradova, koji je odnosio oko 20 posto svih investicija — za izgradnju gradskih kuća i komunalnih službi. Gradsko je stanovništvo poraslo za 200.000 ljudi, a na svakog je stanovnika grada dolazilo 430 dinara komunalno-stambenih investicija.

Upravo najbjedniju sliku pružaju investicije za prosvjetu na godinu u prosjeku 7 (sedam) dinara, a istodobno je svaki treći stanovnik Hrvatske preko deset godina starosti bio nepismen.

Izdaci za zdravstvo i socijalno osiguranje bili su samo nešto bolji i iznosili su 13 dinara po osobi.

Knjiga je Vinskoga jedno od osnovnih djela za izučavanje hrvatske ekonomske i političke povijesti između dva rata. Zato ne shvaćamo, zašto se nije našlo nijedno izdavačko poduzeće u Hrvatskoj, koje bi štampalo to djelo. Da nije bilo pomoći Ekonomskog instituta FNRJ u Beogradu, vrijedne hvale, taj toliko važan i originalan istraživački rad ostao bi nepristupačan našim znanstvenim radnicima.

Rudolf Bićanić

O ODJECIMA OKTOBARSKE REVOLUCIJE I ZELENOM KADERU

Prof. Ferdo Čulinović objavio je, povodom proslave četrdesetgodšnjice Oktobarske revolucije, prilog »Zeleni kadar« (Savremenik, 1957, br. 7—8, str. 124—142), a zatim knjigu pod naslovom »Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima«, (Zagreb, 1957, Izdavačko poduzeće »27. srpanj«).

Pošto se već 1951 dotakao pojave »Zelenog kadera« u svojoj knjizi: »1918 na Jadranu« (str. 23—25), prof. Čulinović nastoji da u ovom prilogu odgovori na pitanje: što je bio taj »zeleni kadar«? Polemizirajući s mišljenjem i ocjenom, da je »zeleni kadar« u jugoslavenskim zemljama Dvojne monarhije krajem Prvog svjetskog rata

bio samo skupina pljačkaša, ubojica i otimača tuđe imovine, Č. ističe, da je doduše pod nazivom »zelenog kadera« potkraj rata na mnogim mjestima u tim zemljama zaista došlo do pojedinačnih ispada, lišenih svakog ideološko-političkog obilježja, no da ta okolnost nipošto ne opravdava, da se čitavom »zelenom kaderu« pripisuju pljačkaške oznake. Pojedini kriminalni ispadi predstavljaju zastranjenja — piše Č. — ali »zeleni kader« u cjelini, kao pokret masa u ovim krajevima, postao je za buržoaziju na području Hrvatske tih jesenskih dana 1918. pravo strašilo, jer su te krajeve, naročito područje požeške, bjelovarske, srijemske i križevačke županije zahvatili masovni nemiri, uglavnom iz redova siromašnog seljaštva, odnosno vojnika, koji su poslije sloma Monarhije otvoreno istupali protiv izrabljivačkih elemenata po selima. Na mnogim je mjestima došlo do oružanih istupa tih bivših vojnika udruženih sa siromašnim seoskim stanovništvom protiv veleposjednika i drugih izrabljivača. Buržoazija po gradovima nije bila neposredno sama ugrožena, ali je imala dovoljno razloga da bude uznemirena. Č. dalje navodi, da se tečajem 1918. po mnogim šumama Hrvatske i Slovenije (vjerojatno štamparska, pogreška, trebalo bi stajati: Slavonije) kretao ogroman broj »zelenokaderaša«. Pritom ponovo citira pasus iz djela E. v. Glaise Horstenau-a o slomu Austro-Ugarske, u kojem se spominje »zeleni kader« (taj se citat, međutim, nalazi u originalu na strani 249, a ne 248, kako spominje Č.), i navodi, da se broj zelenokaderaša po šumama Hrvatske, prema neprovjerenim podacima, popeo potkraj rata do impozantne brojke od 200.000; da se pritom nije radilo o nekoj organiziranoj skupini, nego o neodređenom broju manjih skupina — pretežnim dijelom — vojnika bjegunaca, koji su se udruživali u grupice od nekoliko ljudi, da bi u prvom redu, izbjegli vojsku; da se događalo, da su »zelenokaderaši« ili drugi elementi pod nazivom »zelenog kadera« vršili i obična krivična djela, no da je za »zeleni kader« vrijedio — osobito krajem 1918 — nepisani zakon, da se bogatašima oduzeta imovina mora razdijeliti sirotinji, a ne da se prisvaja; da ima podataka (Č., nažalost, ne navodi izvor za tu svoju tvrdnju), koji govore o tome, kako su zelenokaderaši kod oduzimanja imovine od bogatih nerijetko sazivali siromašni svijet sela i dijelili svoj plijen sirotinji, ističući da im vraćaju ono, što su bogati za vrijeme rata oteli.

Č. iznova navodi, da se »zeleni kader« sastojao najvećim dijelom od sitnoseoskog siromašnog svijeta, a kao najvažniji uzrok masovnog bježanja u šumu navodi težnju za izvlačenjem od vojne dužnosti. Međutim, to — po mišljenju Č-a — nije bio jedini i isključivi razlog. U prvim je mjesecima razvitka ovog »zelenokaderskog« pokreta seljačkih masa u Hrvatskoj prevladavao, doduše, dezerterski karakter, ali su se s dužim trajanjem rata i sve bezobzirnijim izrabljivačkim djelovanjem seoskih bogataša uz podršku državne vlasti javljali i socijalni momenti, koji su pored dezerterstva sve više davali obilježje »zelenom kaderu«. Akcije »zelenog kadera« potkraj Prvog svjetskog rata poprimaju na mnogim mjestima sve izrazitije socijalnorevolucionarno obilježje, a to se je naročito moglo opaziti u času, kada je Austro-Ugarske nestalo i kada se selo, oslobođeno habsburškog pritiska, pokrenulo protiv svakovrsnih izrabljivačkih elemenata na selu.

Na to prerastanje u socijalnorevolucionarni pokret utjecala je u izvjesnoj mjeri i Oktobarska revolucija, zahvaljujući ruskim »povratnicima« — širiteljima vijesti o Oktobru i u novom sistemu u Rusiji, kojih je u »zelenom kaderu« bio poveći broj. Ti »povratnici« najvećim dijelom nisu htjeli ni čuti da se ponovo upućuju na frontu i mnogi je od njih krenuo u šumu, saznajući da mu prijete da bude uvršten u »maršbataljon«. Došavši u šumu, postajali su brzo širitelji proturatne akcije, a k tome upoznavali svoje nove znance s onim, što su vidjeli, čuli i doživjeli u Rusiji. Tako su

se u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske zaoštravala uglavnom dva osnovna pitanja: pitanje rata i pitanje zemlje, t. j. kako i kada osloboditi se od svega, što im donosi tadašnji imperijalistički rat, odnosno, drugo: kako i kada osloboditi seljaka ekonomski, kako doći do zemlje, koja mu je trebala, a nalazila se najvećim dijelom u rukama veleposjednika i drugih njima sličnih elemenata na selu. Ta dva pitanja pridošla su neumitno k dezertstvu »zelenog kadera«, a pričanje povratnika o Oktobru samo je povećavalo želju siromašnog seljaštva za vlastitim komadićem zemlje. Tako se mnogim siromašnim seljacima nametala misao o potrebi radikalnijeg istupa protiv bogatih i izrabljivačkih elemenata.

Tim je putem »zeleni kader« poprimio svoje kasnije socijalnerevolucionarno obilježje, koje se u jugoslavenskim krajevima ispoljuje pred kraj Austro-Ugarske i za vrijeme postojanja »Države Slovenaca, Hrvata i Srba« krajem listopada i studenoga 1918. U listopadu 1918. su se organi legitimne stare vlasti jedva osjećali, lišeni moći da suzbiju sve otvorenije revolucionarno previranje, osobito po našim selima. Organi vlasti nove države tek su se počeli formirati i stajali su nemoćni pred snažnim usponom revolucionarnog razmaha. Da bi nekako suzbili revolucionarno previranje, koje se sve to više i jače širilo, središnji odbor Narodnog vijeća SHS u Zagrebu donio je 26. XI. 1918. zaključak, da se ima odmah pristupiti provođenju demokratskih agrarnopolitičkih reformi. Kako je »zeleni kader« i dalje istupao svom oštrinom protiv izrabljivačkih elemenata i kako se spoznalo, da oružane snage nove države nisu dovoljne da uguše ovaj sada već izrazito socijalno-revolucionarni pokret, Predsjedništvo Narodnog vijeća obratilo se velesilama Antante i srpskoj vladi, da srpske i antantine čete što prije uđu na teritorij Države SHS. Pokret seljaštva, koji je produženom ovom akcijom »zelenog kadera« tražio zemlju, bio je tako širok, da je regent Aleksandar 6. I. 1919. morao obećati pravedno rješenje agrarnog pitanja. »Zeleni kader« se u tom periodu javlja kao pokret za zemljom, kao revolucionarna akcija siromašnog seljaštva da se riješi njegovo osnovno, socijalno pitanje. Tako se »zeleni kader« — zaključuje Č. — posljednjih dviju godina i neposredno po njegovu završetku razvijao u jugoslavenskim zemljama Austro-Ugarske od vojno-dezerterskog u socijalnerevolucionarni pokret.

Treba pohvaliti nastojanje prof. Čulinovića da u to otvoreno i složeno pitanje iz zamršenog spleta pitanja oko postanka jugoslavenske države nakon Prvog svjetskog rata unese više svijetla. No, treba istodobno i napomenuti, da bi tom pitanju — upravo zato, jer je teško i složeno — trebalo pristupati postepeno i opreznije. Č. ima nesumnjivo pravo, kad osuđuje praksu, da se »zeleni kader« prikazuje u cijelosti i isključivo kao pljačkaški pokret, ali on u svom daljnjem izlaganju prelazi u drugu skrajnost i odlučno pripisuje »zelenom kaderu« — u drugoj »fazi« razvoja — svojstvo socijalnerevolucionarnog pokreta. Međutim, stvar sa »zelenim kaderom« 1918 nije tako jednostavna, jer ta druga Čulinovićeve »faza« u razvitku »zelenog kadera« kao pokreta — kako je Č. opisuje u raspravi u »Savremeniku« — nije, čini se, tako izgledala. Zeleni kader« (u prvoj »fazi«) predstavlja nesumnjivo pojavu uvjetovanu ratom: vojnici su iz austro-ugarske vojske jednostavno bježali u šumu i sela, sve do »prevrata« 29. X. 1918., odnosno do obustave neprijateljstava određene primirjem u Padovi 3. XI. 1918., najvećim dijelom zato, jer nisu više htjeli ratovati. Tako je »zeleni kader« u toj prvoj »fazi« — dok Austro-Ugarska još postoji i ratuje — bio u prvom redu dezerterski, proturatni.

Kad je kod nas, zaključkom Hrvatskog sabora od 29. X., nastalo novo državno-pravno stanje (Država SHS), masa je osjetila da se staro ruši, da dolazi nekakva »sloboda« i, iscrpljena dugim ratom, bijedom i izrabljivanjem, reagirala na svoj

način. Tako nastaje ta druga »faza«, u kojoj sudjeluju i pripadnici »zelenog kadera«. Oni se tada vraćaju iz šume, naoružani svojim kućama ili opet, također pod oružjem, ojačani drugim elementima iz raspuštene i poražene vojske ili sa sela krstare poznatim krajem, napadajući imućnije ili one, koji su im se nešto zamjerili (bilježnici na selu!). Navaljuju na vlastelinstva, trgovce, općinske bilježnike, vagonce, željezničke stanice, poštu, i t. d., a pritom im se, dakako, pridružuje domaće ili obližnje seljaštvo, osobito ono siromašno. Dakako, da su u tim nemirima sudjelovali i svjesniji elementi (»povratnici« i drugi), koji su željeli nešto drugo, pa čak i socijalnu revoluciju po uzoru na Rusiju, i zato te akcije i ti nemiri nisu uvijek i na svakom mjestu imali isključivo pljačkaški karakter. Stoga, zasad — dok ne prikupimo dovoljno arhivske građe o tome — ostaje otvoreno pitanje, koliko u tim nemirima, koji n i s u dugo trajali, ima izrazitijih elemenata socijalne revolucije. Ti su nemiri po selima i mjestima trajali prvih 15—20 dana »nove slobode«, ali su ubrzo, dolaskom srpskih i antantinih četa na teritorij Države SHS u drugoj polovici studenoga gotovo sasvim zamrli. Pritom ne treba smetnuti s uma činjenicu, da su u toj »fazi« »posjećivali« te iste seoske trgovce, vlastelinstva, hambare i magazine prolazeći »vjerni« austro-ugarski vojnici na povratku s fronte (preko našeg područja valjale su se stotine hiljada austro-ugarskih vojnika); da su se tako »snabdijevali« i austro-ugarski ratni zarobljenci, uglavnom Rusi; da je Predsjedništvo Narodnog vijeća SHS uputilo posebnu misiju na čelu s drom Lazom Popovićem u Beograd da pozove srpske čete već 4. XI. 1918; da je istoga dana uputilo poziv savezničkom generalissimusu Fochu, da uputi savezničke (ne samo talijanske) snage na teritorij Države SHS u prvom redu (iako ne i isključivo) zbog nesretnog razvoja nakon zaključenog primirja s Austro-Ugarskom; da su pisanje »Doma« i istupi Stjepana Radića na skupštinama u studenom — pored nesumnjivog utjecaja događaja u vezi s ruskim Oktobrom na mase — nailazili na odjek po selima u Hrvatskoj, budući da je Radić neposredno nakon historijske sjednice Sabora 29. X. 1918. i formiranja vlade Narodnog vijeća naglo zaokrenuo u lijevo (otvoreni republikanizam); da je armatura Države SHS ostala ista (isti ban, isti veliki župani, kotarski predstojnici i općinski bilježnici) i da se, prema tome, ne može uopće govoriti o nekom formiranju organa vlasti nove države, kako to Č. čini; da se u nemirima u drugoj »fazi«, u kojima su sudjelovali i pripadnici »zelenog kadera«, radilo pretežno o pokretnoj imovini (žito, drvo, ugljen, novac, i t. d.) a ne o zemlji.

Čulinović neprekidno inzistira na potpunoj socijalnoj revolucionarnosti »zelenog kadra« (u drugoj »fazi«), definirajući ga kao neorganizirani pokret seoske sirotinje, koja kroz akciju nakon sloma Austro-Ugarske očigledno traži i rješenje osnovnog pitanja našeg tadašnjeg sela: traži zemlju. Pitanje je uopće, koliki je stvarni udio pripadnika »zelenog kadera« u tim masovnim i stihijskim nemirima, koji su izbijali po selima i mjestima nove države, nakon što je u Zagrebu 29. X. 1918. proglašena »sloboda« (jer se tih dana gotovo svi ispadi, istupi, pljačke i nemiri pripisuju »zelenom kaderu«, u času, kad »zeleni kader« kao proturatni pokret gubi uopće svoj »raison d'être«) i koliko su na radikalno raspoloženje u masama, koje je nesumnjivo postojalo već kao rezultat dugotrajnog rata, utjecale i ideje Oktobra. Na to Č. nije odgovorio i danas je još teško donositi o tome konačne zaključke. Sigurno je, čini se, samo to, da je ta druga »faza« (nemiri, u kojima sudjeluju i pripadnici »zelenog kadera«) bila znatno kraća, da nakon proglašenja ujedinjenja (1. XII.) i formiranja prve jugoslavenske vlade na čelu sa Stojanom Protićem (20. XII. 1918.) nastaje sasvim nova situacija, i da karakter, korijeni i intenzitet nemira u Državi SHS nisu bili takvi, kakve ih je prikazao prof. Čulinović u svome članku.

2.

Pošto je objavio naprijed spomenuti prilog o zelenom kaderu, prof. Čulinović je zatim izdao knjigu »Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima« (Zagreb 1957), u koju je prenio i najveći dio tog priloga kao posebno poglavlje pod naslovom »Zeleni kadar« (str. 91—131). U toj novoj knjizi — dodavši joj uglavnom uvodna poglavlja, poglavlja o zelenom kaderu i završna poglavlja — on je ponovo i gotovo u cijelosti odštampao svoju knjigu o 1918. na Jadranu (Zagreb 1951). Nju smo prikazali u HZ, 1955, str. 139—145, tako da za veći dio posljednje Čulinovićeve knjige (poglavlja: Šibenik, Boka Kotorska, Pula) vrijedi i danas ono, što smo već napisali u tom prikazu.

Č. je u knjizi »1918. na Jadranu« pokušao da ukratko prikaže i ocijeni ulogu i djelatnost »zelenog kadera« i to je učinio na slijedeći način: u tom su se kaderu — piše Č. — sakupljali dezerteri, koji nisu htjeli ići na frontu i u rovove; u njemu se nalazila gradska i seoska sirotinja s razmjerno manjim brojem onih, koji su se vratili iz ruskog zarobljeništva; ti su »povratnici« unosili u redove »zelenokaderaša« političko obilježje, koje se sve više zapažalo; no, pokret nije imao nikakvih organizacionih oblika, pa prema tome ni jedinstvenog vodstva ni unutrašnje povezanosti; zelenokaderaši su u listopadu i studenom 1918 napadali na društvene slojeve kod nas, koji su haračili po selima i otimali od sirotinje (veleposjednici, seoski lihvari, trgovci, špekulanti, općinski bilježnici). O pljačkaškom duhu pripadnika zelenog kadera — piše Č. — mogu govoriti samo razni korupcionistički elementi tadašnjeg sistema, ali se zato danas ne može — zaključivao je Č. — da se zelenokaderaškom pokretu, govoreći objektivno, odrekne u izvjesnom opsegu i njegov proturatni, a prema tome i socijalnerevolucionarni karakter.

U prilogu o zelenom kaderu, objavljenom u »Savremeniku« Č. je otišao mnogo dalje i formulirao tezu o dvije etape u razvitku tog pokreta. Zeleni je kader u prvoj etapi bio izrazito proturatni, dok je u drugoj prerastao u socijalno-revolucionarni, s tim da se u prvoj etapi prema mnogim znacima (koje Č. izrijekom ne navodi) u nekim jugoslavenskim zemljama sve više razvijao pod dojmom Oktobarske revolucije odnosno pod utjecajem sovjetskog Dekreta o miru i sovjetskoga faktičnog prestanka učešća u tadašnjem imperijalističkom ratu.

U posljednjoj je knjizi Č. razradio svoj prilog iz »Savremenika« i razvio dalje svoje postavke o zelenom kaderu, pruživši čitaocu podosta arhivskog materijala o tom pokretu, pretežnim dijelom iz Državnog arhiva u Zagrebu. Č. u njoj tvrdi, da je bjegstvo jugoslavenskih vojnika iz austro-ugarske vojske potkraj treće godine rata poprimalo sve izrazitiji masovni karakter, te da sada — za razliku od prvih godina, kada se najviše prebjegavalo na drugu stranu iz nacionalnih motiva — proturatno raspoloženje masa počinje dobivati i obilježja, koja podsjećaju na Oktobarsku revoluciju i njena načela. Naročito od sredine 1918 pokazuju brojni podaci o zelenom kaderu, kako se u njemu sve više opaža utjecaj »revolucionarnih elemenata iz Rusije«.

Iako je zeleni kader u času svog nastajanja — piše Č. — bio skupina grupica dezertera iz austro-ugarske vojske, preuzeo je potkraj tadašnjega rata i zadatak, da prednjači u borbi seljaka za rješenje pitanja rata i zemlje. Taj pokret postaje nosilac revolucionarne misli u tadašnjem selu Hrvatske, Slavonije, Srijema i t. d., istupajući kao borac za zaštitu seljaštva. Karakteristično je, da su se takvi »vojni pobunjenici« sastojali i od pripadnika različitih naroda, a u jednom se izvještaju — ističe Č. — ističe, kako se ti pobunjenici »divno slažu« (vidi našu »Građu o nemirima

u Hrvatskoj 1918« u ovom svesku HZ, Petrovaradin, 2. XI. 1918). Po buržoaskim tadašnjim prikazima, čini se — piše Č. — povezivala bi ih samo pljačka (iako se to u njima sasvim otvoreno ne tvrdi), ali po drugim znacima — koje Č. ne navodi! — povezivala ih je misao na Oktobar. Siromašno stanovništvo grada i sela pridružilo se zelenom kaderu; buržoaziju je takav stav zabrinjavao sve više, i zato su Stjepan Radić, Fran Barac i drugi pokušali da prijedlozima i obećanjima otupe oštricu pokreta. Zbog toga su vladajući vrhovi tražili najhitniju pomoć od strane vlade Kraljevine Srbije i Saveznika (generalissimusa Focha), u strahu od širokog revolucionarnog pokreta siromašnog seljaštva, koje je i samo već na nekim mjestima oduzelo zemlju veleposjednicima i dijelilo je između sebe. Koliko je snažan bio taj seljački revolucionarni pokret, vidi se najbolje po tome, što je regent Aleksandar, u manifestu od 6. I. 1919, bio primoran da se obrati seljaštvu s novim obećanjima o agrarnoj reformi. Taj agrarni pokret na selu začeo se još pod uvjetima rata, kada se seljak borio protiv imperijalističkog rata Austro-Ugarske, da od Oktobarske revolucije i pod dojmovima njenih načela prijeđe neposredno u borbu za radikalno rješenje svojih osnovnih životnih pitanja.

Zeleni kader — zaključuje najzad Č. — javlja se u jugoslavenskim zemljama prvo kao spontani i neorganizirani pokret narodnih masa protiv imperijalističkog rata. On se ispoljava kao odraz proturatnog pokreta, i to pretežnim dijelom kod seljaštva u jugoslavenskim zemljama, koje više ne će da bude upućivano na ratište. Poslije Oktobarske revolucije taj proturatni pokret poprima u ovim našim krajevima sve izrazitiji politički karakter i to u vezi sa širenjem vijesti o Oktobru i sovjetskom propagandom o potrebi prestanka imperijalističkog rata. Tako on, tokom 1918, postaje masovni proturatni pokret, dok u drugoj etapi prerasta u socijalno-revolucionarni pokret siromašnog seljaštva. To zapravo i nije više onaj raniji »zeleni kader«, jer mu je sadržina druga (socijalnorevolucionarna). Međutim, jedinstvenoj je fronti jugoslavenske buržoazije pošlo za rukom, da taj pokret bez jedinstvenog i odlučnog vodstva, koje bi bilo doraslo za provođenje njegovih osnovnih ciljeva, skrši. Naposljetku je državna vlast Kraljevine SHS već do sredine 1919 sasvim suzbila svaki trag nekadašnjem zelenom kaderu.

Treba odmah reći, da i za tvrdnje prof. Čulinovića o zelenom kaderu, iznesene u knjizi »Odjeci Oktobra u jugoslavenskim krajevima«, vrijedi sve ono, što smo iznijeli naprijed o njegovu prilogu u »Savremeniku«, a povrh toga valja reći još i ovo: Č. je u knjizi nanizao mnoštvo vijesti sa terena (str. 116—120), da bi pokazao, koliki je strah potkraj 1918 vladao u tada stvorenoj »Državi Slovenaca, Hrvata i Srba«. To su najvećim dijelom vijesti, koje sadrži rukovet V. Filipašića (Državni arhiv, Zagreb), samo što je Č. pritom zaboravio navesti, da se pri vijestima iz tog svježnja radi pretežno o strahu željezničkog osoblja mađarske narodnosti (šefova stanica, nadglednika i t. d.). Među te vijesti iz Filipašićeva svežnja uvrstio je dvije iz »Telefonsko-telegrafskih obavijesti« (Spisi Narodnog vijeća SHS), a jednu iz skupine »Zemaljske vlade«. K njima je iz iste zbirke slučajno zalutao — a radi se o tome, da se dokaže strah potkraj 1918! — i jedan spis bana Palečeka od 14. travnja 1919 godine.

Poglavlje o bijegu torpiljarke br. 11 4. listopada 1917 — pothvat nekolicine mornara slavenske narodnosti — ne ulazi uopće u knjigu o odjecima Oktobarske revolucije. Priznaje to i sam autor, opravdavajući se tvrdnjom, da je taj bijeg »zanimljiva karika u razvitku revolucionarnosti austro-ugarskih mornara, te nesumljivi izraz protuaustrijskog raspoloženja« u redovima pripadnika austro-ugarske ratne mornarice.

Poglavlje o pobuni u Boki Kotorskoj (1.—3. II. 1918) preneseno je — kako je već rečeno — iz knjige »1918. na Jadranu«, mjestimično uz izmjene poput ove: »No glad, teška služba, oficirska samovolja, oskudica u kojoj su živjele mornarske porodice, svakovrsna poniženja od strane oficira, rat i mnoge žrtve, koje je on iziskivao, sve je to značilo tek osnovu. Na nju se nadovezivala sve otvorenija agitacija socijal-demokrata (podcrtao B. K.), koji su naročito na početku 1918. nastojali u redovima mornara razviti uvjerenje o neophodnosti rušenja izrabljivačkog sistema, kako bi se dokrajčio besmisleni, ubitačni i nepravedni rat, koji je koristio samo bogatima, a uništavao radne mase. Ti su se glasovi sve jasnije čuli među mornarima na brodovima u Boki Kotorskoj uoči same pobune.« (1918. na Jadranu, str. 65). A u novoj redakciji Č. dodaje uz ponešto izmijenjeni pasus i ovo: »A baš u tom pogledu osjećao se i u redovima ovih mornara na mnogim stranama utjecaj Oktobarske revolucije. Uslijed njihova nezadovoljstva često se u krugovima mornara Boke Kotorske podsjećalo na Oktobarsku revoluciju, na obustavu ratnih operacija od strane sovjeta i na poziv boljševika svima vladama da dokrajče rat. Nerijetko su mnogi mornari govorili o onomu, što su čuli o prilikama u Rusiji, a postepeno su se i u njihovim redovima pojavljivali glasovi, kako bi i ovdje trebalo urediti stvari kao u Rusiji.« (str. 199 »Odjeka«). Ili opet: »No za mornare je najkobnija bila činjenica, da su baterije okolnih utvrđenja stajale u rukama neprijatelja pobunjenih mornara. Topovske cijevi iz utvrđenja bile su upravljene na pobunjene brodove.« (Str. 95 starog teksta) Č. to nadopunjuje novim rečenicama: »Pored toga na ulazu u zaliv postavile su se u borbeni stav i dvije njemačke podmornice. Tako je crvena flota (podcrtao B. K.) bila sad posvema zatvorena.« (Str. 235). Ili — govoreći o stavu vladajućih vrhova u jugoslavenskoj vojsci poslije Prvoga svjetskog rata prema boko-kotorskoj pobuni: »Tako su eto nekadanji »politički vrhovi« stare Jugoslavije ocijenili pokret bokeljskih mornara. Za dvor i njegovu okolinu taj je pokret bio »vojnički bunt«, a njegove pobude nisu za ove vlastodršce imale nikakvo značenje. Beogradski dvor je dakle posredstvom svoga ministra vojske i mornarice izrekao za bokeljsku pobunu sličnu ocjenu kao i nekadanji bečki dvor.« (Str. 175 starog teksta). Druga verzija: »Tako je dakle i sa strane državnih vrhova Kraljevine SHS utvrđeno, da je pobuna austro-ugarskih mornara u Boki Kotorskoj imala socijalno-revolucionarni karakter i da nemaju osnova pokušaji, koji su išli za tim da toj pobuni pridaju neko isključivo nacionalističko obilježje. To je nastojanje bilo lišeno svakog osnova već s obzirom na činjenicu, što su u bokokotorskoj pobuni početkom 1918. sudjelovali mornari svijug nacija Austro-Ugarske, a tko bi sve njih ujedinio protiv Austro-Ugarske za akciju oko oslobođenja i ujedinjenja jugoslavenskih zemalja?!« (Str. 354 novog teksta.)

Č. pritom ponešto ispravlja i radikalizira svoju vlastitu ocjenu iz »1918. na Jadranu«, kada je napisao (str. 236): »Pokret u Boki Kotorskoj imao je međutim — i po svojim nosiocima i po svojim osnovnim uzrocima i po svojem krajnjem cilju — u glavnom socijalno-revolucionarni karakter.« U novom tekstu tvrdi (str. 354): »Niz nepobitnih činjenica, na koje smo već ukazali, potvrđuje da je ta pobuna austro-ugarskih mornara imala socijalno-revolucionarni karakter. Ona je po svom rukovodstvu, po svojim krajnjim ciljevima, i po mnogim drugim tada izraženim manifestacijama (crvene zastave, komiteti i t. d.) bila u našim krajevima izraziti odjek Oktobarske revolucije čiji su principi upravo u toj pobuni istaknuti, a što je taj pokušaj socijalističkih predvodnika ove pobune propao, ta okolnost ne umanjuje ni danas njezin historijski značaj.«

Međutim, bit ćemo, čini se, bliže historijskoj istini, ako ustvrdimo, da je ta pobuna bila u prvom redu masovna »demonstracija za mir« (zato i sudjelovanje mornara različitih nacionalnosti!); da se u njoj isprepliću socijalistički i nacionalistički elementi; da je uopće ne možemo pravilno razumjeti, ako je ne povežemo s brest-litovskim pregovorima, držanjem — u prvom redu — njemačke delegacije (zbog čega pobunjeni mornari u svojim »zahtijevanjima« traže potpunu političku nezavisnost Austro-Ugarske od drugih sila, t. j. Njemačke) i njenim odrazom i odjekom u ratom izmorenoj i iscrpljenoj Dvojnoj monarhiji (štrajkovi u Wiener-Neustadtu, Trstu, Beču, Ljubljani, Puli i t. d.).

I za poglavlje o Puli vrijedi ono, što smo naveli u spomenutom prikazu prve Čulinovićeve knjige. U novoj je knjizi Č. ponegdje mijenjao svoje formulacije i pritom, nažalost, samo pooštrio — ne donoseći nov materijal — svoju optužbu, uperenu protiv vodećih članova iz mjesnog odbora Narodnog vijeća SHS u Puli, tvrdeći da su se neki buržoaski političari u Puli poplašili revolucionarnog pokreta masa i istupili protiv nacionalnih interesa, braneći svoj klasni interes, te otvorili vrata Pule — talijanskoj ratnoj mornarici! U tome se ne mogu ni danas složiti s prof. Čulinovićem i pritom se pozivam na pisca, koji je u tom pogledu nesumnjiv autoritet. »Čitavo to vrijeme — piše Mate Balota (Puna je Pula, Zagreb 1954, str. 309—310) — političari Jugoslaveni (misli: u Puli), vojni komandanti i narodni borci aktivisti dali su primjer rijetke nesebičnosti. Nitko od njih nije prisvojio državne imovine. Gotovo svi su žrtvovali svoju. Naši su ljudi mogli biti i bili su politički i vojnički nedorasli zamašnosti situacije u takvoj ključnoj točki, kakva je Pula uvijek bila. Njihovo građansko poštenje, požrtvovnost i nesebičnost bili su izvan sumnje.«

Č. je, u završnim poglavljima, sasvim ukratko ispričao kasniji razvoj u zajedničkoj državi, uspon i ulogu Komunističke partije i vladine mjere protiv nje. Na kraju je dodao kronološki pregled događaja u našim krajevima s obzirom na Oktobarsku revoluciju, bibliografiju i registar imena i mjesta.

Č. je očito sastavljao svoju posljednju knjigu u velikoj žurbi. To lijepo pokazuje njena bibliografija, jednostavno preštampana (s nekoliko novih jedinica) iz »1918. na Jadranu«, sa svim svojim ranijim nepotpunostima i, štoviše, štamparskim pogreškama (Math mjesto Matl, Branko mjesto Franko Potočnjak i t. d.). Č. u njoj ne citira solidan i koristan prilog Dinka Foretića (Istoriski zapisi, 1954, sv. 2, str. 364—381; usp. o njemu HZ IX, 1956); Č., dalje, ne ispravlja ni sada pogrešno citirani brzoglav Franchet d'Espereya, na što sam upozorio u svom prikazu u HZ VIII, 1955; za stručni termin »G. D. O.« nije mu poznato, da to znači »Gesamt-Detail-Offizier« (prvi oficir); neprecizno citira vrela; Prici ponovo daje niži čin kapetana bojnog broda i t. d. i t. d. Međutim, najveći propust čini, kad iz svežnja V. Filipašić citira brzoglav o navodnoj »provali Turaka iz Bosne« i velikom mnoštvu iz Bosne, koje pred sobom sve pali i ubija (str. 118 »Odjeka«, brzoglavi Schönfelda i Perka), a uopće ne spominje ovaj Filipašićev komentar, koji se na njih neposredno nadovezuje: »Prema pripovijedanju g. Dasovića, koji je onda bio predstojnik stanice u Glini, bilo je na stvari zapravo ovo: U selo Crni potok došlo je oko 50 vojnika muslimana, koji se vraćahu sa ratišta kućama. Nosili su svi svoje puške, a po ondašnjem običaju uzeše sa sobom i nekoliko strojnih pušaka. Vojnici se navečeraše i napiše u krčmi tog sela, a ne moguše platiti, jer nisu imali novaca. Između njih i krčmara dođe do svađe, koja se svršila tako, da je krčmar s obitelji morao pobjeći, a pijani vojnici popalili njegovu kuću. Onda se pucajući iz pušaka razlete po selu tražeći krčmara da ga ubiju. Seljaci se u onoj noćnoj stravi — ni ne znajući pravo, o čemu se radi — razbjegnu na sve strane šireći glasove o provali Turaka iz Bosne, paljenju,

pljačkanju i ubijanju. U Glini htjedoše građani od toga turskog straha srušiti most, od čega ih je g. Dasović teškom mukom odgovorio, jer je voda plitka, pa to ne bi ništa pomoglo. No kotarski predstojnik razdijeli među narod zaplijenjeno oružje, a trgovac željeznom robom i oružjem Peleš razdijeli sav svoj puščani prah, te u Glini bude organizovana narodna straža, koja je imala čuvati grad od tih provalnika. Na željezničkoj stanici držalo je stražu pedeset oružanih ljudi. Ta je straža spasila Glinu od pljačke, koju naumiše neki iz okolice izvršiti drugi dan. Dva ili tri mjeseca iza toga sretne g. Dasović nekoliko muslimana iz Kladaše, pa ih zapita, što je to zapravo bilo s njihovom provalom na Kordun, a oni mu odgovoriše: »Eh, gospodine, bježali smo i mi, jer se kod nas pronesao glas, da je pet hiljada džaura provalilo u Bosnu i da sve siječe i pali pred sobom.« Zagrebačko »Generalno ravnateljstvo drž. željeznica« obavještavalo je Nar. Vijeće o tim brzojavkama, no vojska nije odaslana, jer nije bilo vojnika. Kad sam ja drugi dan ujutro na brzojavu pitao dotične stanice, što se dogodilo s tim turskim provalnicima i što sve počinise, dobio sam odgovor, da se nije dogodilo ništa i da je sve mirno.«

B. Krizman

LUIGI ALBERTINI I JUGOSLAVENSKO PITANJE U I. SVJETSKOM RATU

U talijanskoj historiji prve četvrtine XX. st. Luigi Albertini je odigrao značajnu političku ulogu. On je bio doduše samo novinar i kasnije direktor i vlasnik milanskog dnevnika »Corriere della Sera«, ali je bio jedan od najinformativnijih talijanskih novinara u svoje vrijeme, a kao direktor lista jedan od najboljih organizatora novinarske službe. Od svog dnevnika stvorio je najčitaniji i nautjecajniji talijanski list, tako da je preko njega mogao djelovati na javno mišljenje gotovo kao da vodi jednu stranku.

Zbog toga uspomene Albertinija, pod naslovom *Venti anni di vita politica* (Bologna 1951—53) zaslužuju posebnu pažnju. U njima A. daje uglavnom historijski prikaz talijanske politike i međunarodnih odnosa u svoje doba, ali dosta prostora posvećuje i svojoj aktivnosti, pisanju svog lista i svojim razmatranjima, tako da i njegov politički lik ostaje dobro osvijetljen.

Za nas predstavlja osobit interes drugi dio njegova monumentalnog djela, u kojem je obrađen period I. Svjetskog rata (*Parte seconda, L'Italia nella guerra mondiale*; vol. I. *La crisi del luglio 1914. La neutralità e l'intervento*; vol. II. *Dalla dichiarazione di guerra alla vigilia di Caporetto*; vol. III. *Da Caporetto a Vittorio Veneto*). Objavljeni materijal, naime baca jasnije svijetlo na njegovu ulogu u talijanskoj politici tog vremena i pogotovu na propagandu, koju je vodio za napuštanje neutralnosti i ulazak Italije u rat, kao i na akciju za sporazum s Južnim Slavenima, koja je vezana naročito uz njega i njegov list.

A. je bio među prvima u Italiji, koji su svojim pisanjem izazvali sumnju u korisnost politike neutralnosti i koji su javnost počeli orijentirati prema intervenciji. Poslije pobjede na Marni ukazivao je u svom listu na opasnost, koja prijete Italiji, ako ostane pasivna. Isticao je, da bi eventualna pobjeda Austrije ojačala Slavene u Monarhiji na štetu Talijana i smanjila političku, vojnu i ekonomsku ulogu Italije na Jadranu, a ako pobijede Engleska, Rusija i Francuska, da će podijeliti plodove pobjede između sebe, ne vodeći računa o Italiji. U svojim člancima je oživljavao plamen iredentizma i podgrijavao parole o »slavenskoj opasnosti«. »Tko nam može

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA X.

1957.

BROJ 1—4

Redakcioni odbor:

OLEG MANDIĆ
JAKŠA RAVLIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB